

Вплив процесуальних юридичних фактів на забезпечення ефективності цивільного судочинства

The impact of procedural legal facts to ensure the effectiveness of civil proceedings

Олександр Братель

Ключові слова:

юридичний факт, процесуальний юридичний факт, юридична дія, юридична подія, цивільне судочинство, цивільні правовідносини, цивільний процес.

Key words:

legal fact, procedural legal fact, legal action, legal event, civil litigation, civil legal relations, civil litigation.

Постановка проблеми. Проблема юридичних фактів є однією з основних в теорії і практиці цивільного процесуального права, а в сучасних умовах становлення судової влади не тільки має юридичне, а й набуває широкого соціально-правового значення. Система юридичних фактів у цивільному процесуальному праві забезпечує функціонування механізму реалізації конституційного права на судовий захист. Процесуальні юридичні факти, з одного боку, повинні забезпечувати результативність правозастосовчої діяльності, а з іншого – гарантувати учасникам процесу та іншим суб'єктам, залученим в судову діяльність, комплекс необхідних правомочностей, законність, об'єктивність судового розгляду, тобто забезпечити той рівень правової захищеності особи, що складає суть цивільної процесуальної форми. Інакше кажучи, система юридичних фактів у цивільному процесуальному праві забезпечує адекватність результатів процесуальної діяльності засобів її досягнення.

Юридичний факт в цивільному процесуальному праві є категорією не достатньо дослідженою, але такою, що зберігає свій багатий науковий і практичний потенціал, здатною узагальнено відображати у своєму змісті все різноманіття правових зв'язків і юридичної діяльності їх суб'єктів, чим і пояснюється актуальність обраної теми.

Проблемою дослідження юридичних фактів у цивільному процесуальному праві є, зокрема, те, що більшість авторів не виділяє теорію юридичних фактів як елемент науки цивільного процесуального права, а включає її в розділ вчення про правовідносини.

Фундаментальними основами для проведення дослідження стали розробки вітчизняних і зарубіжних правознавців. Так, проблема юридичних фактів знайшла відображення ще в працях таких відомих правників XIX – початку XX ст., як М.М. Алексєєв, Ю. Барон, Є.В. Васьковський, П.Г. Виноградов, Д.Д. Гримм, М.М. Коркунов, Л.Й. Петражицький, В.І. Сінайський, Г.Ф. Шершеневич. Ці науковці аналізували з позиції юридичних фактів такі інститути цивільного права, як, зокрема, позовна давність, дійсність та недійсність угод, представництво.

Але нині зазначу про зростання інтересу і появу відповідних наукових доробок таких науковців, як С.Я. Фурса¹, А.В. Коструба², В.Б. Ісаков³, А.М. Завальний⁴, В.В. Ярков⁵, Б.І. Сташків⁶, Л.В. Солодовник⁷, О.В. Данилюк⁸, Г.В. Кикоть⁹, І.І. Сливич¹⁰, В.Г. Баландіна¹¹, Н.В. Бровченко¹², М.А. Рожкова¹³, З.Р. Рафікова¹⁴.

Певним питанням цієї теми було присвячено окремі мої публікації¹⁵.

При цьому дослідження процесуальних юридичних фактів та їх впливу на забезпечення ефективності цивільного судочинства досі не проводилося, що потребує формування нових підходів у визначенні місця юридичних фактів саме в механізмі цивільного процесуального регулювання.

Мета статті. Метою роботи з огляду на актуальність та ступінь наукової розробки проблеми є вплив процесуальних юридичних фактів на забезпечення ефективності цивільного судочинства.

У зв'язку з цим поставлено завдання здійснити аналіз та узагальнення наявних дефініцій процесуальних юридичних фактів, цивільного судочинства та їх взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи вплив процесуальних юридичних фактів на забезпечення ефективності цивільного судочинства, перш за все варто зупинитися на характеристиці окремих категорій, зокрема «процесуальні юридичні факти» та «цивільне судочинство».

¹ Міжнародний цивільний процес України : [навчальний посібник] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2010. – 240 с.; Фурса С.Я. Проведення в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.Я. Фурса. – К., 1997. – 177 с.

² Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.В. Коструба. – К., 2015. – 440 с.

³ Ісаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М., Юридическая литература. 1984. – 144 с.

⁴ Завальний А.М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.М. Завальний. – К., 2007. – 192 с.

⁵ Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 36 с.; Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.

⁶ Сташків Б.І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Б.І. Сташків. – К., 1997. – 173 с.

⁷ Солодовник Л.В. Юридичні факти у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Л.В. Солодовник. – Х., 2004. – 199 с.

⁸ Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.В. Данилюк. – К., 2007. – 202 с.

⁹ Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г.В. Кикоть. – К., 2006. – 198 с.

¹⁰ Сливич І.І. Юридичні факти в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.І. Сливич. – О., 2007. – 209 с.

¹¹ Баландіна В.Г. Юридичні факти в податковому праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.Г. Баландіна. – Ірпінь, 2009. – 227 с.

¹² Бровченко Н.В. Юридичні факти в конституційному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Н.В. Бровченко. – Маріуполь, 2012. – 20 с.

¹³ Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / М.А. Рожкова. – М., 2010 – 418 с.

¹⁴ Рафікова З.Р. Значение системы юридических фактов в гражданском праве / З.Р. Рафікова // Актуальные проблемы экономики и права. – 2014. – № 1 (29). – С. 219–225.

¹⁵ Братель О.Г. Процесуальні юридичні факти в контексті неправомірних дій (бездіяльності) учасників цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/procesualni-yuridichni-fakti-v-konteksti-npravomirnih-dij-bezdiyalnosti-uchasnikiv-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>; Братель О.Г. Юридичні факти-події як складова процесуальних юридичних фактів / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/yuridichni-fakti-podii-yak-skladova-procesualnix-yuridichnix-faktiv>; Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>; Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.

У зв'язку з цим зауважу про наявність певної кількості наукових доробок в теорії держави і права про юридичні факти в цілому та процесуальні юридичні факти зокрема.

Незначна кількість досліджень в цій сфері свідчить про низький рівень наукового інтересу до означеної проблематики з боку вчених-процесуалістів, що відповідним чином відкриває шляхи для здійснення нових наукових пошуків в цьому напрямі¹⁶.

Юридичні факти як правове явище перебувають у постійній динаміці, обумовлюючи виникнення, зміну або припинення різноманітних правових відносин. Будь-яка особа у своєму житті неодноразово стикалась з різними юридичними фактами та їх проявом: факт народження людини, реєстрація шлюбу, вступ на навчання, прийняття або звільнення з роботи, смерть людини, заподіяння шкоди, складання заповіту, укладання договору тощо. Юридичні факти знаходять свій прояв у багатьох сферах правових відносин, в тому числі й у цивільній процесуальній сфері. Приналежність таких юридичних фактів до зазначеної площини правовідносин у поєднанні з їх специфікою, спрямованістю та галузевим змістом, робить можливим говорити про окремі різновиди юридичних фактів – процесуальні юридичні факти.

Процесуальні юридичні факти є багатоаспектним, різноплановим та змістовним явищем в цивільному процесуальному праві, виступаючи як інструментарій, що змушує норми права діяти. Вказані факти охоплюють всі сфери цивільних процесуальних правовідносин, обумовлюючи можливість їх вивчення як на теоретичному, так і на практичному рівнях¹⁷.

Акцентую увагу на відсутності сформульованих на законодавчому рівні дефініцій «процесуальний юридичний факт» та «забезпечення ефективності цивільного судочинства», саме тому дослідження впливу процесуальних юридичних фактів на забезпечення ефективності цивільного судочинства варто розпочати із тлумачення процесуального юридичного факту.

Проблемою дослідження юридичних фактів у цивільному процесуальному праві є, зокрема, те, що більшість авторів не виділяє теорію юридичних фактів як елемент науки цивільного процесуального права, а включає її в розділ вчення про правовідносини. Не виділяється і не висвітлюється окремо питання про процесуальні юридичні факти в навчальній літературі з цивільного процесуального права України, лише останнім часом юридичні факти почали виділяти як об'єкт дослідження науки цивільного процесуального права і зв'язків з процесуальними діями. Виділення і дослідження юридичних фактів як самостійний елемент науки цивільного процесуального права є доцільним і виправданим, оскільки таке дослідження дає можливість поглиблено дослідити роль юридичних фактів у застосуванні норм цивільного процесуального права, у вирішенні інших теоретичних і практичних проблем¹⁸.

Використовуючи наявні доктрини, виділю такі тлумачення процесуальних юридичних фактів.

Як *процесуальні юридичні факти* пропонується розуміти певні життєві обставини, дії або бездіяльність учасників цивільного процесу, які призводять до процедурних наслідків та з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин¹⁹.

Як *процесуальні юридичні факти* можуть виступати не будь-які дії учасників розгляду справи, а лише дії, направлені на реалізацію суб'єктивних прав і обов'язків, передбачених нормами процесуального права; а також процесуальним юридичним фактом може бути і бездіяльність, але обов'язки, від виконання яких ухиляються учасники процесу, також мають бути закріплені в нормах права²⁰.

¹⁶ Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.

¹⁷ Братель О.Г. Юридичні факти-події як складова процесуальних юридичних фактів / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/yuridichni-fakti-podii-yak-skladova-procesualnix-yuridichnix-faktiv>.

¹⁸ Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2003. – С. 168.

¹⁹ Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.

²⁰ Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2003. – С. 35.

Юридичні факти в цивільному процесуальному праві є підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин²¹.

Юридичні факти виступають як один з елементів громадянського процесуального методу правового регулювання. Вони відображають тим самим особливості способу впливу процесуального права на регульовані суспільні відносини і місце юридичних фактів в зазначеному впливі²².

Складність дослідження такого правового явища, як процесуальні юридичні факти, обумовлюється спорідненістю цих юридичних фактів з цивільно-правовими юридичними фактами. З впевненістю можна говорити, що юридичні факти в цивільному праві є базисом для реалізації процесуальних юридичних фактів²³.

Тобто у вузькому сенсі під процесуальними юридичними фактами слід розуміти дії та події (як дві складові), із якими пов'язуються виникнення, зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин, основними суб'єктами яких і є учасники здійснення процесу цивільного судочинства.

У спеціальній юридичній літературі пропонуються різні підходи до класифікації юридичних фактів. Найбільш відомий поділ юридичних фактів здійснюється за вольовим критерієм, тобто поділ на дії та події²⁴. Так, зауважу, що початковою підставою здійснення цивільного судочинства може бути як дія (вчинення правопорушення, реєстрація шлюбу), так і подія (смерть особи та спадкові правовідносини). А от винесення судом рішення є активною поведінкою учасників цивільних процесуальних правовідносин, тобто судді чи суддів.

Юридичними фактами як передумовою виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин є події, але їх особливість полягає в тому, що події самі по собі не викликають процесуальних наслідків, вони можуть бути тільки приводом до вчинення відповідних дій учасниками процесу²⁵.

Щодо цивільного судочинства, то в доктрині існують більш спільні позиції щодо його тлумачення, а саме: цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються їх суб'єктами, тобто судом і учасниками процесу²⁶.

А завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави²⁷.

Цивільне судочинство є просуванням цивільної справи у суді, певною взаємопов'язаною сукупністю стадій її розгляду та вирішення.

Опосередкований характер події (факту-події) є підставою для вчинення відповідних процесуальних дій суду, зокрема смерть позивача або відповідача при розгляді цивільної справи, якщо спірне правовідношення не допускає правонаступництва, є підставою для закриття провадження у справі (п. 6 ч. 1 ст. 205 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)²⁸). Отже, сам по собі факт смерті особи прямо не породжує жодних наслідків для процесу. Для настання процесуальних юридичних наслідків

²¹ Кімчинська С.В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання / С.В. Кімчинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc14/part_2/9.pdf.

²² Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – С. 56.

²³ Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.

²⁴ Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.

²⁵ Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.

²⁶ Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України : [навч. посіб.] / О.О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 100.

²⁷ Цивільний процесуальний кодекс від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, 40–42. – С. 1530. – Ст. 492. – Ст. 1

²⁸ Цивільний процесуальний кодекс від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, 40–42. – С. 1530. – Ст. 492

необхідне вчинення комплексу процесуальних дій: подання заінтересованою стороною (правонаступником) у справі свідцтва про смерть сторони процесу та винесення судом відповідної ухвали про закриття провадження у справі (у випадку, коли спірні правовідносини між сторонами не допускають правонаступництва)²⁹. В цьому випадку ефективність цивільного судочинства буде прямо залежати від вчасності подачі всіх необхідних документів, у яких зазначені відповідні процесуальні юридичні факти.

Дослідження цивільного процесу як складного комплексного фактичного складу дає змогу виявити основні процесуальні юридичні факти, а саме процесуальні дії суду і судді, і підкреслює головну мету суду по кожній конкретній справі: знайти той оптимум юридичних фактів – процесуальних дій, здійснення яких привело б до правильного вирішення цивільної справи, встановлення істини. Адже більшість причин скасування судових актів пов'язані з недосконалим або неналежним здійсненням судом конкретних процесуальних дій, наприклад, через те, що не було приведено до участі в процесі кого-небудь з учасників процесу, не витребувано конкретних доказів, не призначено експертизу, неправильно зафіксовано юридичний факт у процесуальних документах. Таким чином, юридичні факти виступають як одна з гарантій дотримання цивільної процесуальної форми, вся їх система може розглядатися як стабілізуючий фактор цивільного процесу та елемент, який забезпечує ефективність цивільного судочинства³⁰.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають, як правило, лише за наявності певної сукупності юридичних фактів, серед яких має бути дія суду. Так, для порушення цивільної справи в суді необхідна не тільки дія позивача (подача заяви в суд), але і дія судді. Суд, як вже зазначалося, є обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин. Тому без відповідної дії суду не може виникнути жодне цивільне процесуальне правовідношення.

Цивільне судочинство як діяльність суду та інших учасників процесу спрямоване на виконання певного завдання, яким, згідно зі ст. 1 ЦПК України, є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Реалізація зазначеного завдання відбувається у певній, визначеній законом процесуальній формі, тобто в порядку встановленого ЦПК України регламенту, від якості якого й залежить ефективність виконання цивільного судочинства. Проте аналіз положень ЦПК України з урахуванням судової практики, потреб суб'єктів правовідносин в оперативному судовому захисті та справедливому (правильному) вирішенні цивільно-правових спорів дає підстави стверджувати про наявність в ЦПК України процесуальних норм, які є перешкодою для належного виконання завдань цивільного судочинства, таким чином знижуючи його ефективність³¹.

Юридичні факти входять як самостійні елементи в усі стадії правового регулювання. Спочатку юридичні факти закріплюються в нормах права. Настання юридичних фактів приводить до виникнення суб'єктивних процесуальних прав і обов'язків, здійснюваних в рамках цивільних процесуальних правовідносин. Реалізація прав і обов'язків також виступає як юридичні факти – процесуальні дії, які є змістом процесуальних відносин. Юридичними фактами є і акти застосування норм цивільного процесуального права, що впливають на динаміку цивільного процесу³².

Проблематичним є те, що юридичні факти у цивільному процесуальному праві мають свої особливості. По-перше, вони повинні бути зафіксовані у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі, повинні бути належним чином оформлені і засвідчені. По-друге, юридичні факти, які породжують конкретні процесуальні відносини, як правило, не поодинокі, а виступають у вигляді фактичного (юридичного) складу. По-третє, процесуальні фактичні склади відрізняються двоїстою правовою природою. Поряд з власне процесуальними фактами в нього включаються факти матеріально-правового характеру (матеріальні охоронні відносини). По-четверте, власне процесуальні факти вичерпно визначені в нормах процесуального права³³, але в ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначені підстави виникнення цивільних прав та

²⁹ Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.

³⁰ Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2003. – С. 69.

³¹ Короєд С.О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства / С.О. Короєд // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 53.

³² Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – С. 56.

³³ Галаган І.А. До проблем теорії правозастосовних відносин / І.А. Галаган, А.В. Василенко // Держава і право. – 1998. – № 3. – С. 13.

обов'язків: інші юридичні факти³⁴, а в ЦПК України взагалі немає їх закріплення. Також в Кодексі відсутня узагальнююча норма, яка б містила перелік підстав виникнення цивільних процесуальних фактів. Формування уяви про існування процесуальних юридичних фактів можливе лише в результаті системного аналізу норм ЦПК України. Безпосереднім аналогом, проявом та закріпленням процесуальних юридичних фактів є відповідні процесуальні дії, вчинювані як судом, так й учасниками цивільного процесу під час розгляду цивільних справ. Проектуючи положення ст. 11 ЦК України на сферу цивільного судочинства, можна визначити, що цивільні процесуальні правовідносини виникають в результаті вчинення судом або учасниками цивільного процесу дій, регламентованих нормами цивільного процесуального законодавства³⁵.

Через дослідження проблеми процесуальних юридичних фактів можливо і вирішення питань системи цивільного процесу. Цивільний процес складається з системи правозастосовчих циклів, що, в свою чергу, складаються з трьох стадій: відкриття провадження, підготовка до розгляду і вирішення справи по суті з винесенням відповідного процесуального рішення у формі відповідного акта. Одним із системо-утворюючих чинників кожного правозастосовчого циклу і стадії, що створюють в них спеціальний правовий режим, є юридичні факти. Специфіка будь-якого правозастосовчого циклу в цивільному процесі визначається, серед іншого, і специфікою процесуальних юридичних фактів, що характеризують зміст судової діяльності та діяльності інших учасників процесу. Саме процесуальні юридичні факти визначають відмінність у кожному з циклів цивільного процесу стадій порушення справи, підготовки і особливо розгляду і винесення процесуального акта, що закінчують процес судочинства. Відмінність проявляється у співвідношенні різних видів процесуальних юридичних фактів, характері і структурі фактичних складів і за іншими критеріями³⁶.

Як і всі правовідносини, цивільні процесуальні відносини виникають, змінюються і припиняються за наявності відповідних юридичних фактів, тобто життєвих обставин, які передбачені гіпотезою процесуальної норми. Важливу роль в цьому плані відіграють ті юридичні факти, які породжують матеріально-правові відносини, у зв'язку з якими виникають і відповідні їм процесуальні. Так, порушення однією зі сторін умов цивільно-правової угоди породжує як матеріально-правові відносини (обов'язок цієї сторони відшкодувати завдану шкоду і право іншої сторони на його відшкодування), так і процесуальне право потерпілого на пред'явлення до суду позову. Надалі ж головну роль відіграє прийняття в установленому порядку органами, керуючими процесом, процесуальних документів (постанов, рішень, ухвал тощо). Юридичні факти є досить важливим елементом в цивільному процесуальному праві, оскільки від них не просто залежить хід цивільного процесу: вони є передумовою виникнення таких правовідносин³⁷.

Дослідження цивільного процесу як складного комплексного фактичного складу уможливило виявлення основних процесуальних юридичних фактів – процесуальні дії суду і судді – і підкреслює головну задачу суду по кожній конкретній справі: знайти ту оптимальну сукупність юридичних фактів – процесуальних дій, вчинення яких призвело б до правильного вирішення цивільної справи. Адже більшість причин скасування судових актів пов'язана з недосконалим або неналежним здійсненням конкретних процесуальних дій наприклад, з огляду на незалучення кого-небудь з учасників процесу, неналежного повідомлення, невитребування конкретних доказів, зважаючи на непризначення експертизи, неправильну фіксацію юридичних фактів в процесуальних документах. Таким чином, юридичні факти виступають як одна з гарантій дотримання цивільної процесуальної форми, вся їх система може розглядатися як стабілізуючий фактор судочинства. Встановлення юридичних фактів виступає як основа реалізації норм цивільного процесуального права. Через юридичні факти визначається фактична основа судової діяльності в цивільному процесі, тому що застосування норм матеріального права здійснюється одночасно з реалізацією процесуальних норм³⁸.

³⁴ Цивільний кодекс України: за станом на 19 січня 2013 року / Верховна Рада України. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2013. – С. 158. – Ст. 11.

³⁵ Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.

³⁶ Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – С. 60.

³⁷ Комаров В.В. Гражданское процессуальное право. Курс гражданского процесса / В.В. Комаров. – Х. : Еспада, 2010. – С. 413.

³⁸ Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – С. 61.

Як процесуальні юридичні факти, що породжують правові наслідки, виступають дії суду чи інших учасників процесу, вчинені у певній послідовності, передбаченій цивільним процесуальним законодавством. Ці дії різноманітні і здійснюються в міру розвитку цивільного процесу, утворюючи фактичний динамічний склад цивільних процесуальних правовідносин (подання заяви про порушення цивільної справи стороною, прийняття суддею заяви про порушення цивільної справи, вступ у справу третіх осіб, залучення до справи осіб, що беруть участь у справі, призначення експертизи, виклик до суду свідків, експертів, повідомлення заінтересованих осіб про день розгляду справи, відмова від позову, укладення мирової угоди сторін тощо). На основі аналізу норм цивільного процесуального права можна дійти висновку, що юридичним процесуальним фактом є процесуальна дія. У той же час слід зауважити, що цивільні процесуальні відносини виникають, як правило, тільки за наявності певної сукупності юридичних фактів, серед яких повинна бути дія суду³⁹.

Особливість цивільного судочинства полягає в тому, що його ефективність в більшості випадків залежить від своєрідного «людського фактору», який в цивільному процесуальному праві має назву «внутрішнє переконання суду». Відповідно до ч. 1 ст. 212 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів⁴⁰. Внутрішнє переконання суду і буде процесуальним юридичним фактом – дією. Юридичні події породжують процесуальні правові наслідки тільки в сукупності з діями, в межах єдиних фактичних складів.

Аналіз положень ЦПК України засвідчує, що тривалість більшості процесуальних юридичних фактів визначена чіткими часовими рамками, наприклад, строками вирішення питання про відкриття провадження у справі (ст. 122 ЦПК України), строками розгляду цивільних справ (ст. 157 ЦПК України), строками подання апеляційної або касаційної скарги (ст. ст. 294, 325 ЦПК України)⁴¹, і саме дотримання цих строків і забезпечуватиме ефективність цивільного судочинства.

Варто зауважити, що у сучасній доктрині цивільного процесу доступність судового захисту у широкому розумінні пов'язується з рядом обставин, найважливішими з яких (в межах нашого дослідження) слід визнати можливість безперешкодно звернутися до суду за судовим захистом порушеного або оспорюваного права, охоронюваного законом інтересу (гарантоване право на звернення до суду в чітко зрозумілому законом порядку); простота і зрозумілість процедури порушення і розгляду справи⁴².

Із чинниками своєчасності та правильності судового розгляду пов'язана концентрація в руках суду доказового матеріалу та правильне визначення відповідачів та третіх осіб, участь в справі яких зумовлена спірними правовідносинами. Так, ст. ст. 213, 214, 215 ЦПК України покладають на суд обов'язок під час ухвалення рішення вирішити такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; чи слід позов задовольнити або в позові відмовити. При цьому в мотивувальній частині рішення суд має зазначити встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявністю або відсутністю фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким; назви статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався. Тобто ЦПК України зобов'язує суд вирішити справу законно і обґрунтовано⁴³.

³⁹ Садикова Я.М. Місце та роль фактів процесуально-правового значення в предметі доказування за цивільним процесуальним законодавством України / Я.М. Садикова // Право і безпека. – 2012. – № 3. – С. 318.

⁴⁰ Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.

⁴¹ Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.

⁴² Короєд С.О. Доступність правосуддя в цивільних справах як засіб забезпечення його ефективності / С.О. Короєд // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – № 59. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – С. 235.

⁴³ Короєд С.О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства / С.О. Короєд // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 56.

Слід зауважити про наявність в ЦПК України процесуальних норм та інститутів, дія яких ускладнює реалізацію завдань цивільного судочинства та негативним чином позначається на реалізації громадянами гарантованого їм права на судовий захист, чим знижується ефективність правосуддя в цивільних справах, а у громадян виникає почуття недовіри до судової системи, підривається авторитет держави, яка покликана захищати їх права. Цивільне судочинство в соціальній, правовій державі, якою є Україна, має своїм призначенням забезпечити громадянам такий судовий розгляд із застосуванням активних повноважень суду в процесі доказування та з'ясування всіх обставин справи, щоб порушені права отримали судовий захист незалежно від процесуальної активності (пасивності) громадян – учасників справи, лише за наявності однієї умови – бажання людини отримати судовий захист в спірних правовідносинах. А судовий розгляд цивільної справи має завершуватися остаточним розв'язанням цивільно-правового спору та виключати необхідність пред'явлення на підставі ухваленого судового рішення нових «тотожних» або ж «похідних» позовів між тими самими сторонами⁴⁴.

Специфіка будь-якого правозастосовного циклу в цивільному процесі визначається, серед іншого, і специфікою процесуальних юридичних фактів, що характеризують зміст судової діяльності та діяльності інших учасників процесу. Саме процесуальні юридичні факти визначають відмінність у кожному з циклів цивільного процесу стадії порушення справи, підготовки і особливо розгляду та винесення процесуального акта, що закінчує процес судочинства. Відмінність проявляється в співвідношенні різних видів процесуальних юридичних фактів, характеру і структурі фактичних складів і за іншими критеріями.

Таким же чином будується, наприклад, система вчинення нотаріальних дій з точки зору її процедурних складових⁴⁵.

Значення проблеми юридичних фактів визначається і в аспекті функціонування судової влади, її взаємодії із законодавчою і виконавчою владою. Необхідний юридико-фактичний аналіз механізму здійснення судової влади для того, щоб вона була «вбудована» в правову систему. У цьому плані важливі її національні і міжнародно-правові основи, оскільки процесуальна складова судового захисту набула зовсім іншого звучання у зв'язку з необхідністю реалізації права на справедливий судовий розгляд в контексті Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Висновки. Таким чином, забезпечення ефективності цивільного судочинства зазнає безпосереднього впливу процесуальних юридичних фактів, оскільки саме виникнення цивільних процесуальних правовідносин у суді і є результатом певних дій чи подій. Тривалість більшості процесуальних юридичних фактів визначена чіткими часовими рамками, і саме дотримання цих строків і забезпечуватиме ефективність цивільного судочинства.

Складність дослідження такого правового явища, як процесуальні юридичні факти, обумовлюється спорідненістю цих юридичних фактів з цивільно-правовими юридичними фактами. У вузькому сенсі під процесуальними юридичними фактами слід розуміти дії та події (як дві складові), із якими пов'язується виникнення, зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин, основними суб'єктами яких і є учасники здійснення процесу цивільного судочинства. Незначна кількість досліджень в цій сфері свідчить про низький рівень наукового інтересу до означеної проблематики з боку вчених-процесуалістів, що відповідним чином відкриває шляхи для здійснення нових наукових пошуків у вказаному напрямі.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають, як правило, лише за наявності певної сукупності юридичних фактів, серед яких має бути дія суду.

Юридичні факти входять як самостійні елементи в усі стадії правового регулювання. Юридичними фактами є і акти застосування норм цивільного процесуального права, що впливають на динаміку цивільного процесу. Проблематичним є те, що юридичні факти у цивільному процесуальному праві мають свої особливості і вони виступають як одна з гарантій дотримання цивільної процесуальної форми, вся їх система може розглядатися як стабілізуючий фактор судочинства.

⁴⁴ Короєд С.О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства / С.О. Короєд // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 54.

⁴⁵ Янков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Янков. – Екатеринбург, 1992. – С. 206.

Анотація

У статті автор здійснив аналіз доктринальних визначень «процесуальний юридичний факт» та наголосив на відсутності єдиного уніфікованого. Також було приділено увагу такій правовій категорії, як цивільне судочинство, і досліджено взаємозв'язок між ними. Доведено, що забезпечення ефективності цивільного судочинства зазнає безпосереднього впливу процесуальних юридичних фактів, оскільки саме виникнення цивільних процесуальних правовідносин у суді і є результатом певних дій чи подій. Акцентовано увагу на тому, що складність дослідження такого правового явища, як процесуальні юридичні факти, обумовлюється спорідненістю цих юридичних фактів з цивільно-правовими юридичними фактами. Визначено проблематичним те, що юридичні факти у цивільному процесуальному праві мають свої особливості і вони виступають як одна з гарантій дотримання цивільної процесуальної форми, вся їх система може розглядатися як стабілізуючий фактор судочинства.

Summary

The author made an analysis of doctrinal definitions of "procedural legal fact" and highlighted the lack of a single unified. It was also paid attention to such legal category as civil litigation, and investigated the relationship between them. Proved that ensuring effective civil justice suffers direct influence procedural legal facts, because of civil legal proceedings in court and is the result of certain actions or events. The attention that the complexity of research such legal phenomenon as legal proceedings facts conditioned affinity of these legal facts of civil law legal facts. Problematic determined that the legal facts in civil procedural law have their own characteristics and they act as one of the guarantees of civil procedural form, their whole system can be seen as a stabilizing factor in legal proceedings.

Використана література:

1. Міжнародний цивільний процес України : [навчальний посібник] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2010. – 240 с.
2. Фурса С.Я. Проведення в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.Я. Фурса. – К., 1997. – 177 с.
3. Братель О.Г. Процесуальні юридичні факти в контексті неправомірних дій (бездіяльності) учасників цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/procesualni-yuridichni-fakti-v-konteksti-npravomirnih-dij-bezdiyalnosti-uchasnikiv-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.
4. Братель О.Г. Юридичні факти-події як складова процесуальних юридичних фактів / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/yuridichni-fakti-podii-yak-skladova-procesualnix-yuridichnix-faktiv>.
5. Братель О.Г. Ознаки системи процесуальних юридичних фактів у цивільному процесуальному праві України / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/oznaki-sistemi-procesualnix-yuridichnix-faktiv-u-civilnomu-procesualnomu-pravi-ukraini>.
6. Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин / О.Г. Братель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin>.
7. Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.В. Коструба. – К., 2015. – 440 с.
8. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М., Юридическая литература. 1984. – 144 с.
9. Завальний А.М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.М. Завальний. – К., 2007. – 192 с.
10. Янков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Янков. – Екатеринбург, 1992. – 36 с.
11. Янков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.В. Янков. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.

12. Сташків Б.І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Б.І. Сташків. – К., 1997. – 173 с.
13. Солодовник Л.В. Юридичні факти у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Л.В. Солодовник. – Х., 2004. – 199 с.
14. Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.В. Данилюк. – К., 2007. – 202 с.
15. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г.В. Кикоть. – К., 2006. – 198 с.
16. Сливич І.І. Юридичні факти в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.І. Сливич. – О., 2007. – 209 с.
17. Баландіна В.Г. Юридичні факти в податковому праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.Г. Баландіна. – Ірпінь, 2009. – 227 с.
18. Бровченко Н.В. Юридичні факти в конституційному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Н.В. Бровченко. – Маріуполь, 2012. – 20 с.
19. Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / М.А. Рожкова. – М., 2010 – 418 с.
20. Рафикова З.Р. Значение системы юридических фактов в гражданском праве / З.Р. Рафикова // Актуальные проблемы экономики и права. – 2014. – № 1 (29). – С. 219–225.
21. Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2003. – 753 с.
22. Кімчинська С.В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання / С.В. Кімчинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc14/part_2/9.pdf.
23. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України : [навч. посіб.] / О.О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.
24. Цивільний процесуальний кодекс від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, 40–42. – С. 1530. – Ст. 492
25. Короєд С.О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства / С.О. Короєд // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 53–56.
26. Галаган І.А. До проблем теорії правозастосовних відносин / І.А. Галаган, А.В. Василенко // Держава і право. – 1998. – № 3. – С. 13–14.
27. Цивільний кодекс України: за станом на 19 січня 2013 року / Верховна Рада України. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2013. – С. 158.
28. Комаров В.В. Гражданское процессуальное право. Курс гражданского процесса / В.В. Комаров. – Х. : Еспада, 2010. – 633 с.
29. Садикова Я.М. Місце та роль фактів процесуально-правового значення в предметі доказування за цивільним процесуальним законодавством України / Я.М. Садикова // Право і безпека. – 2012. – № 3. – С. 318–322.
30. Короєд С.О. Доступність правосуддя в цивільних справах як засіб забезпечення його ефективності / С.О. Короєд // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – № 59. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – С. 231–236.

Олександр Братель,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ